

Een taal centraal

Vanuit het veld bereikte ons het verzoek om meer informatie over het Koerdisch. Zijn er verschillende varianten van het Koerdisch en wat is de status ervan? Zijn er geschreven vormen van het Koerdisch en hoe zien die eruit?

Koerdistan en de Koerden

Ineke van de Craats

De Koerden zijn afkomstig uit een gebied dat grote delen van Turkije, Iran, Irak, Syrië en Azerbedjan omvat. De meeste Koerden wonen nog in deze gebieden. Andere Koerden hebben zich over Turkije verspreid, zijn geëmigreerd of gevlucht, onder andere naar Nederland. Over het algemeen zijn de Turkse Koerden om andere redenen naar Nederland gekomen dan de Koerden uit de andere bovengenoemde landen. De laatsten zijn bijna uitsluitend politieke vluchtelingen. De ongeveer 11 miljoen Turkse Koerden worden niet als aparte etnische groep erkend. Deze situatie is een direct gevolg van Atatürks politiek die erop gericht was alle groeperingen op Turkse bodem te turkificeren omdat hij van mening was dat de val van Ottomaanse rijk te wijten was aan de veelheid van etnische en religieuze groeperingen en de hen toegestane vrijheden om die eigenheid te behouden. In dat beleid paste ook een verbod op het spreken van Koerdisch (sinds 1923) en dus ook op onderwijs in en van het Koerdisch. Sinds 1991 is Koerdisch echter erkend als 'thuis taal'. De politiek gecompliceerde situatie van de Koerden weerspiegelt zich ook op het vlak van de taal.

Koerdisch

Het Koerdisch is eigenlijk meer verwant met het Nederlands dan met het Turks. Nederlands en Koerdisch behoren namelijk tot de Indo-europese talen, maar het Koerdisch vertoont het meest verwantschap met het Perzisch. Koerdisch is de verzamelnaam voor een aantal Iraanse dialectgroepen, die ook weer dialectische variaties hebben maar onderling goed verstaanbaar zijn. De belangrijkste dialecten zijn:

- de Kurmanci-dialecten, gesproken in het Noorden van Turkije;
- de Sorani-dialecten in het zuiden;
- de zuid-oostelijke dialecten;
- twee nogal afwijkende dialecten: het Zaza en het Gurani.

De twee Koerdische dialecten die in Turkije gesproken worden, zijn het *Kurmanci* en het *Zaza*. Sprekers van het Zaza zijn afkomstig uit de oostelijke gebieden van Turkije (Diyarbakir, Elazig, Muş) en uit Koerdische gemeenschappen in West- en Centraal-Anatolië. De taalgemeenschap van het Zaza is veel kleiner dan die van het Kurmanci. Kurmanci wordt door de overige Turkse Koerden wordt gesproken en door de bewoners van de Koerdische gebieden in Syrië, Iran en Irak die grenzen aan Turks Koerdistan.

De taal

Het Koerdisch kent veel Arabische en Turkse leenwoorden die in het Koerdische klanksysteem zijn opgenomen. Het Koerdisch staat onder druk van het Turks. Niet zo verwonderlijk als in Turkije een taalpolitiek gevolgd wordt die onderwijs in het Koerdisch verbiedt. In sommige dialecten is de woordenschat bijna volledig Turks, alleen de grammatica is nog Koerdisch. Je zou dan haast verwachten dat alle Turkse Koerden het Turks spreken en schrijven, maar dat is zeker niet het geval omdat veel meisjes niet naar school gaan en ook veel mannen uit Oost-Turkije pas later in hun leven met het Turks in aanraking komen, bijvoorbeeld als ze in dienst gaan.

De woordvolgorde van de Koerdische zin is gelijk aan die van de Nederlandse bijzin. Dat wil zeggen dat de basisvolgorde onderwerp - lijdend voorwerp - werkwoord is. Dus het werkwoord achteraan (hij naar school gaat). Het Turks heeft ook deze volgorde als basis maar een vrijere volgorde is ook mogelijk, maar dat kan niet in het Koerdisch. Het Koerdisch kent twee naamvallen. De ene naamval heeft geen naamvalsuitgang, de andere naamval (de oblieke naamval) wel. Eigenlijk net zoals in het Nederlands bij persoonlijke voornaamwoorden. Daar vinden we ook nog

een onderscheid tussen de naamval van het onderwerp: *ik, jij, hij, zij* en de verbogen vorm wanneer het niet om een onderwerp gaat: *mij, aan jou, voor hem*. Het Koerdisch heeft dat onderscheid ook bij zelfstandige naamwoorden. Toch is het Koerdische systeem wel wezenlijk verschillend. Uit de onderstaande voorbeelden kun je afleiden dat in het Koerdisch juist onbepaaldheid wordt aangegeven door middel van uitgang, waar het Nederlands 'een' gebruikt voor het enkelvoud en geen lidwoord heeft voor een onbepaald meervoud.

mirov - de man/mannen
mirov-ek - een man
mirov-in - mannen

Er zijn dus geen lidwoorden in deze taal. Onbepaaldheid wordt tot uitdrukking gebracht door een achtervoegsel zowel voor het enkelvoud (-ek) als voor het meervoud (-in).

Werkwoordstijden worden in het Koerdisch niet uitgedrukt door uitgangen op de stam van het werkwoord, maar door verschillende stammen van hetzelfde werkwoord. Er is een tegenwoordige-tijdsstam en een verleden-tijdsstam. Het hele werkwoord wordt gevormd door de verledentijdsstam (hat-, çu) en de uitgang -in of -n:

hat-in - komen
çu-n - gaan.

De tegenwoordige tijd wordt dus niet afgeleid van het hele werkwoord (zoals in het Nederlands).

Ergativiteit

Koerdisch heeft een eigenschap die sprekers van West-europese talen wat vreemd voorkomt, namelijk *ergativiteit*. Ook talen als Punjabi, Hindi, Baskisch of Eskimo-talen hebben deze eigenschappen. Ergativiteit is eigenlijk een ander samenspel van werkwoord en onderwerp dan wij gewend zijn. Het onderwerp van overgankelijke (transitieve) werkwoorden (bijv. *zien* - iemand zien) krijgt een andere naamval dan het onderwerp van onovergankelijke (intransitieve) werkwoorden (bijv. *komen* dat geen lijdend voorwerp kan hebben).

ik zag de man
de man kwam

Hoewel *ik* en *de man* allebei onderwerp zijn van de zin, krijgen ze toch verschillende naamvallen omdat het werkwoord waar ze bijhoren, verschilt in type. In beide

voorbeelden krijgt 'de man' dezelfde naamval.

In het Koerdisch is het zo dat in de verleden tijd van overgankelijke werkwoorden (zien), het onderwerp 'ik' de verbogen naamvalsvorm krijgt en dus voor ons gevoel lijkt op het lijdend voorwerp. Het lijdend voorwerp krijgt in dat geval de naamval zonder uitgang. Voor ons is dat de omgekeerde wereld. Het werkwoord regelt zich ook nog naar het lijdend voorwerp in getal. Dus als het lijdend voorwerp een meervoud is, heeft het werkwoord ook een meervoudsuitgang. Bij een onovergankelijk werkwoord in de verleden tijd is dus alles zoals we het in het Nederlands kennen:

ez hatim
ik kwam .

Maar een zinnetje met een overgankelijk werkwoord in de verleden tijd

ik zag jullie

wordt in het Koerdisch zo dat het lijdend voorwerp bepaalt of het werkwoord een meervoudsuitgang krijgt. Het werkwoord komt altijd achteraan, dus krijgen we:

min we (lijd.vw) dîtin
mij jullie (lijd.vw) zagen
'ik zag jullie'

Het is niet overdreven om te stellen dat dit soort taalverschillen voor laagopgeleide leerders die geen andere talen geleerd hebben, een groot probleem kunnen vormen. Het praten over zo'n verschil vereist behoorlijk wat taalbeschouwelijk vermogen zowel ten aanzien van je eigen eerste taal als ten aanzien van de taal die je leert. Grammaticale uitleg zal vaak niet veel helpen, maar dat neemt niet weg dat de leerder onbewust wel met dit soort regeltjes aan de slag is.

Het schrift

Het Kurmanci kent een standaard geschreven taal. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van het Latijnse alfabet aangevuld met enige tekens die ook voor het Turks gebruikt worden. In Irak wordt gebruik gemaakt van het Arabische schrift want daar is het Latijnse alfabet verboden. Het geschreven Kurmanci kent 31 letters. Hieronder volgt een overzichtje van de letters die in uitspraak verschillen van de Nederlandse (ontleend aan Dorleijn, 1991).

- 'c' - uit te spreken als de j in 'jam'.
- 'ç' - uit te spreken als tsj in 'Tsjaad'.
- 'e' - klinkt vaak meer als een /a/.
- 'ê' - ongeveer uit te spreken als ee in 'nee'.
- 'g' - uit te spreken als in het Franse 'gare'.
- 'i' - uit te spreken als de de Nederlandse stomme 'e'.
- 'î' - uit te spreken als /ie/.
- 'j' - uit te spreken als in 'Jeannette'.
- 'q' - wordt diep achter in de keel uitgesproken.
- 'r' - rollend.
- 'ş' - uit te spreken als ch in 'charmant'.
- 'û' - uit te spreken als /oe/.
- 'x' - uit te spreken als de Nederlandse /g/.
- 'y' - uit te spreken als de Nederlandse /j/.

Voor het lezen en schrijven van Kurmanci in het Arabische schrift, is het aantal lettertekens uitgebreid. Voor sommige klanken bestaan verschillende tekens afhankelijk van de positie in het woord. Bij gebruik van het Arabische schrift worden de Koerdische klinkers meestal niet geschreven. Er bestaat wel een variant waarin de klinkers wel worden geschreven. Bij het leren lezen wordt daarvan gebruik gemaakt. Hieronder een overzicht van Koerdische lettertekens in Arabisch schrift.

م	(miem)		
ن	(noem)	و	(w)
ه	(ha)	ک / گ	(kê)
و / و	(wâw)	ف	(fa)
ع / ئ / ی	(ya)	ق	(khâf)
پ / پ	(p)	ک / ک	(kāf)
ژ	(zj)	ل / ل	(lām)
ه	(ha, stemloos)		
خ	(ga)	ا	(alif)
د	(dal)	ه	(Eng.: hair)
ر / ر	(ra)	ب / ب	(ba)
ز	(zay)	ت / ت	(ta)
س	(siem)	ج / ج	(tj)
ش	(sjien)	ج	(djiem)

Hiernaast zie je de tekst die opgenomen is in de leestoets *Lezen over grenzen heen*. In die tekst zijn Arabische leenwoorden opgenomen in plaats van woorden in het Kurmanci om de Sorani-sprekende Koerden

tegemoet te komen. Een Sorani-spreker moet de tekst kunnen voorlezen maar kan iets afwijkende uitspraak hebben.

Bronnen

Margreet Dorleijn (1991), De Koerden. In: J.J. de Ruiter (redactie) *Talen in Nederland*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 71-89.
Iran, Landenreeks Koninklijk Instituut voor de Tropen NOVIB.
Irak, Landenreeks Koninklijk Instituut voor de Tropen NOVIB.
Marion Siemonsma en Annemieke Sparla (1998), Handleiding bij *Lezen over grenzen heen*. Rotterdam: Het Projectbureau, uitg. Partners Training & Innovatie.

مهزله لا منا

ئه فه مهزله لا منه . مهزله لهكا بچكه .
به س گه لهكه تىت چته . من
ته خته لهو منطه دهكه يته هه بن .
ههروه سا جته كور سكه گته ب هه نا .
رهخ ديوار ته فه جته كتاخاته يه .
كه تورا جنكا يال نه يوانه . جته
وته نه بول مهزله لا منا . باراپتر
ديار ته . به س گتوپا كهمه ته من
يا كره . نه ز باراپتر ته مهزله لا
خو فه . نه ز كتابا دخوينم وه گوته
خو ده مه سترانا . به س نه ز گه لهكه
دهه سكه من مهزله لهكا ماستر
هه بيته . به س نه ز ديترم ده
غه ريبيا مهزله لا خو كه .

Vertaling: **Mijn kamer**

Dit is mijn kamer. Het is een kleine kamer. Toch passen er veel spullen in. Er is ook nog plaats voor een stoel. Tegen de muur staat een boekenkast. De kledingkast staat op de gang. Hij paste niet meer in mijn kamer. De meeste spullen heb ik gekregen. Alleen de lamp heb ik zelf gekocht. Ik ben veel op mijn kamer. ik lees er boeken en luister naar muziek. Ik zou heel graag een grotere kamer willen hebben. Maar ik denk dat ik deze kamer dan wel zal missen.